

Саво Вукмановић

О КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКИМ РАДОВИМА НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША У ЦЕТИЊСКИМ „ЗАПИСИМА“

У току излагања цетињских „Записа“, које је као уредник почетком 1927. године покренуо Душан Вуксан, директор Цетињске гимназије, а после је и директор Државног музеја на Цетињу, са једном омањом групом цетињских професора, објављено је и неколико занимљивих и значајних књижевно-историјских радова Николе I Петровића Његоша. Као што је познато, Никола I, владар, државник, дипломата, војсковођа, јавни културни радник, трибун и судија, у књижевности је познат као пјесник. Међутим, он је значајан и као прозни писац. У прози је од њега остало мноштво говора, бесједа, прокламација, комедија „Како се ко роди“, два романа, „Деспа“ и „Три јаничара“, који је загубљен, почетак аутобиографије, „Дјетињство, школовање и прве године владе“, три путописа „Пут у Цариград 1883. године“, „Пут у Цариград 1899. године“ и „Пут у Петроград 1908. године“, и, што је за историјску науку најважније, „Мемоари“. Сви ови посљедњи његови књижевно-историјски списи, иако различити по тематици, у основи су мемоарског карактера. У свима њима писац је говорио о себи и истовремено пружио је знатног материјала за упознавање многих прилика и уопште стања у својој земљи. Као прозни писац он се показао одличним прозаистом са знатним књижевним квалитетима. Његове књижевно-историјске радове, који су са осталом дворском архивом за вријеме првога свјетскога рата били закопани, пошто су откривени и сређени, први је почео да објављује Душан Вуксан у „Записима“, часопису који је убрзо постао познат и за који је после једногодишњег излагања професор Павле Поповић написао да је „почео са занимљивом и одабраном садржином“. ¹

1 Павле Поповић, „Покрајински књижевни листови“, Записи, јануар 1928, 2.

Прве радове краља Николе професор Вуксан је почео да публикује 1928. године, користећи се дозволом коју је добио од Министарства просвјете у Београду да може у научне сврхе да објављује грађу из откопане дворске архиве, али само за период до Берлинског конгреса (1878). „Што се тиче политичких докумената из тога времена за њихово објављивање сваки пут је морао да тражи нарочито одобрење од истог министарства“.² Тако је Вуксан поменуто 1928. године, поводом јубиларне педесетогодишњице од Берлинског конгреса, у свескама за фебруар и март „Записа“ објавио одломак из краљевих „Мемоара“, у којем је са пуно појединости, живо и информативно приказан рад конгреса и изнесена сва питања која су на њему разлагана о Босни и Херцеговини, о Црној Гори и Србији. Из страха да му Аустрија не одузме приморје и излазан на море, што је постало било врло критично, књаз Никола се заложиио код руског цара Александра II, који је одмах наредио свом представнику на конгресу, књазу Горчакову, да не одустаје од захтјева да Бар остане црногорски. Остале дјелове краљевих „Мемоара“, који говоре о херцеговачком устанку, о борбама с Труском од 1876. до 1878. и о уређењу Црне Горе послје рата, професор Вуксан је објавио у наредним годинама у „Записима“, изгледа, када би му се за то пружила најповољнија прилика, од 1928. до 1937. године. Међувремено он је објавио пронађени дио краљеве аутобиографије и његове путописе. Све су то радови у којима се приказују многи моменти из живота и рада њега и његове земље. Сви они служе као слика и документ једнога времена. Кроз њих и остале сличне књижевно-историјске и научне прилоге, које су „Записи“ доносили, часопис је обављао значајну културно-просвјетну улогу, саопштавао је нове ствари, откривао стварне истине и сазнања. Као покрајински просвјетни орган он је најнепосредније дјеловао, појединце подстицао на рад, привлачио их на сарадњу и уопште вршио користан, позитиван утицај, што други часопис са стране свакако у тој мјери не би могао. У том погледу књижевно-историјски радови Николе I били су од посебног значаја, јер су долазили од писца и владара који је уживао неограничени углед и у свим гранама културног и политичког живота своје земље био прва и водећа личност.

У аутобиографији Николе I приказано је његово дјетињство, школовање у Трсту и Паризу и прве године владавине. Садржином и обрадом то је врло интересантно књижевно-историјско остварење. Поред биографских података, који говоре о једном младом човјеку који за вријеме школовања на страни носталгично чезне за домовином, ту су дате и друге многе појединости о људима и догађајима из тога времена. Посебно су од значаја и општег интереса детаљи, који обиљежавају промјене и збивања која су се у једном моменту дешавала на црногорском пријестолу и везе које је Црна Гора имала са Русијом и Србијом.

² Никола I Петровић Његош, „Мемоари“, 1969, 8.

У основи су мемоарског карактера и путописи Николе I, његова путовања у Цариград и Петроград. То су изрази највише његовог личног, субјективног осјећања и доживљаја. У њима су дати лични утисци и сјећања са путовања и забиљежене многе појаве и виђења једног путописца и државника. На свом путу у Цариград Никола I је описивао мјеста и крајеве поред којих је пролазио и приказивао људе, њихов живот, нарави и обичаје. Његови путописи пуни су живописних слика и географског и историјског саопштења. Казивања су врло жива, импресивна, изречена са пуно осјећања и рефлексива. Најнепосредније су још настала писма о путовању у Петроград, природно, спонтано, у исповједничком тону. У њима је књаз испољио многе своје недаће и тегобе живота које су га тада тиштале и које је преживљавао на путу и дому. Она су одражавала и тешке друштвене и политичке прилике у којима се тада Црна Гора налазила. Са путописима и аутобиографијом Николе I „Записи“ су добили једно ново литерарно обиљежје у роду и стилско освјежење које се поненад пело и до поетског стваралачког надахнућа. Али исто тако оно у себи није искључивало ни елементе добре научне прозе.

Од прозних књижевно-историјских радова Николе I најважнији су његови „Мемоари“. Никола I је врло изразит као мемоариста. Он је имао све особине и својства доброг мемоарског писца и све оноликости и могућности да то буде. Био је духовно, по природи, врло обдарен и као владар свједок и творца многих крупних догађаја у својој земљи, често и ван ње. Његови чланци о херцеговачком устанку, о рату Црне Горе с Турском и о црногорском животу и стању последије рата, које су доносили „Записи“, будно су праћени и изазивали су општу пажњу и интересовање. Сам предмет, херцеговачки устанак, био је крупан и значајан догађај. Гавро Вуковић назива га једним од „најважнијих догађаја на Балкану у другој половини деветнаестог вијека“. Значајан сам по себи, он је значајан и по посљедицама које је изазвао, из кога су, каже даље Вуковић, потицали импулси на све стране. Из њега се родио и „народни покрет у Босни, Старој Србији и Бугарској“. ³ Професор Владимир Ћоровић још је јаче нагласио важност устанка у Херцеговини и Босни. По његовим ријечима, устанак је добио европски значај као ни један други покрет у тим земљама прије тога, на чије су буђење и избијање у „Херцеговини имали велики утицај Црна Гора и њена династија све до најновијег времена“. Без њихове помоћи, наводи Ћоровић, „Херцеговци су врло добро знали да је свака њихова борба већих размера осуђена била на неуспех“. ⁴ Херцеговачком устанку у погледу народног ослобођења и Никола I је придавао велику важност. Он је одмах осјетио његов значај и држао је да је то „најправеднији и најсветији дан“, који води у „слободу и у уједињење нашега народа“,

³ Гавро Вуковић, „Херцеговачки и васојевићки устанак 1876. и 1878.“

⁴ Никола I Петровић Његош, „Мемоари“, 1969, 16.

који је подигао Васојевиће у борбу, запалио Босну, био „узрок револуционарном потресу у Турској“ и изазвао „устанак у Бугарској“. Књаз га је и прихватио, како сам каже у својим „Мемоарима“, „као свој, као дуг значају и задатку Црне Горе“, и као „народни аманет“, иако је Русија била против тога. Још од првог састанка, који је одржао са виђенијим херцеговачким главарима на Ловћену, крај Његошева гроба, гроба нашег највећег пјесника слободе и јунаштва, када се коначно и одлучио да уђе у рат за слободу Херцеговине, књаз је агилно предузео братске преговоре са Србијом да заједнички споразумно поведу акцију против Турске. У „Мемоарима“, који представљају широку слику црногорско-херцеговачких борби за слободу, Црна Гора је представљена као слободарска земља са националноослободилачком мисијом, а књаз Никола, о коме се говори у трећем лицу, као душа устанка, у коме је и лично учествовао, и као велики патриота и државник који је високо уздигао заставу за ослобођење српског народа. Поводом низа његових владарских дјела и заслуга, узносе се и његове врлине као политичара и државника, хвале му мудрост, умјереност и разборитост, коју је показао нарочито 1874. године приликом подгоричког покоља, када је својим упливом и утицајем успио да задржи Црногорце од освете поводом дивљачког турског крвопролића, које је извршено над православним становништвом у Подгорици. У даљем приказивању Николе I говори се о њему као о великом војсковођи и родољубу, који је као главни командант црногорске војске израдио ратни план, патриотским прогласима одушевљавао војску и мирољубиво утицао на покорено становништво, распоређивао трупе и издавао заповијести и наређења. Под његовом командом, наводи се, Црногорци су побједоносно продрли у Херцеговину, извојевали славну вучедолску побједу, разбили Сулејман-пашину војску у Бјелопавлићима у току „девет крвавих дана“ и освојили градове Никшић и Бар. У свим овим и другим бојевима, на Фундини, Спужу, у Дољанима, на Трепчу и у многим другим окршајима, Црногорци су постигли славне побједи, док је србијанска војска, послје првих успјеха које је имала, претрпјела тешки пораз на Ђунису, што је кнеза Милана натјерало да хитно затражи мир с Турцима.

У „Мемоарима“ Никола I о себи говори у трећем лицу, за које неки држе да је то његово, наводећи да је тако и Цезар радио, што за нас није убједљиво. Иако је у свему писано тачно и вјеродостојно, колико је нама познато, ипак истицање својих заслуга и врлина изгледало би самохвалисаво и тенденциозно. Истина, у поезији Никола I је за себе „вјеровоа, као што су му – каже – други говорили да је нешто мало и пјесник“ и да му је „задаћа била да се ода мирном животу и писању“, ⁵ али према науци и научним стварима друкчије се осјећао и поступао. Научнике је радо примао, меценски их помагао и у сарадњи тражио њихову помоћ и савјете. У

5 Никола I Влатазару Богишићу, Архив – Цавтат, XIII, Никола I–3.

почетку, када је почео био да пише „Мемоаре“, ангажовао је и војводу Сима Поповића, који му је нешто и редиговао. Послије њега за исту ствар преговарао је и са Пером Тодоровићем, познатим политичаром и новинаром из Београда, али до те сарадње није дошло, јер је убрзо умро. Поред Поповића, у редиговању краљевих историјских списа, како је нама познато, донекле су учествовали др Лазар Томановић и професор Перо Вучковић. По личном називању овога другог, они су имали да провјере и утврде хронологију у краљевом дјелу. Наше је још мишљење да су они, као дугогодишњи сарадници Николе I и добри познаваоци његовог живота и рада, на неким мјестима у тексту појединим историјским чињеницама употпунили његов лик и дали потребну карактеристику.

У редиговању својих мемоарских списа књаз Никола је тражио помоћ са стране. Он се и у прибирању историјске грађе користио називањима својих ратних другова, војсковођа и ратника. Ипак, највише је писао по сјећању и на основу разне документације, писама, извјештаја и друге сродне грађе. Тиме је дјело постало и пуније и садржајније. У сарадњи са другима он га је учинио и историјски вјернијим и значајнијим. „Мемоари“ краљеви значајни су и са књижевног гледишта. Писани су живо, ефектно, свјежом и једром народном фразом и с епском ширином. Читају се као забавна историјска лектира. У аутобиографији понекад пробију и субјективни изливи патриотског осјећања и стилске романтичне реторике. Она је пуна лирске топлине и непосредног називања. Своју младост, ступање на пријесто и смрт стрица Данила књаз је скоро поетски сликао, носталгично, са дивљењем и у моментима са драматичним узбуђењем. Понекад је и грубу стварност и ратне доживљаје стилски уздизао до умјетничког обликовања.

За нашу историографију од посебног је значаја и обимна кореспонденција књаза и краља Николе, приватна и званична, једним дијелом такође објављена у „Записима“. То су његова писма различите садржине, највише политичке, која као научна грађа имају велики значај за упознавање многих збивања у животу Црне Горе и њеног владара у току скоро шездесет година. Са преписком Петра I и Петра II, она представљају замашну и вишеструко значајну епистоларну збирку. Захваљујући упорном настојању Душана Вуксана, грађа је редовно објављивана, иако је то доводило и до несугласица међу члановима редакције, од којих су неки били схватања да часопис првенствено треба да има књижевни, белетристички карактер. На тај начин спашена је знатна архивска документација која је, услед трулежи, имала да пропадне. За боље упознавање црногорске историје новијега времена историјски радови краља Николе пружају умногоме драгоцене податке. А када би се дошло до цјелокупних његових „Мемоара“, за које су нам тврдили да су обрађени и да постоје, добила би се могућност бољег упознавања читаве једне епохе и, можда, рјешавања неких тешких, кључних, иначе скоро нерјешивих историјских питања.